

Алла Кравченко

КРАВЧЕНКО Алла Петрівна – кандидат юридичних наук, асистент кафедри гуманітарних та соціально-економічних навчальних дисциплін Полтавського юридичного інституту Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Сфера наукових інтересів – філософія та антропологія права.

ПРАВОВІДНОСИНИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ В АСПЕКТІ АНТРОПОЛО- ГІЧНОГО ВИМІРУ ПРАВА

Антропологічний принцип права виконує інтегративну функцію у формуванні правовідносин у сучасному українському суспільстві, об'єднує їх людським началом, обумовлює межі гуманістичних параметрів функціонування права та його реалізацію в повному розумінні.

Ключові слова: антропологічний принцип права, громадянське суспільство, право, правовідносини, правосвідомість.

Історичний вибір, який здійснює сучасна Україна щодо інтеграції в єдину Європу, подолання тоталітарної спадщини суттєво актуалізували процес реорганізації правових відносин та норм права, що є наріжним каменем соціальних трансформацій в процесі розбудови громадянського суспільства. Вони перетворилися в універсальну всезагальну цінність про що свідчать численні міжнародні акти, які визнаються переважною більшістю країн світу.

Система правовідносин суспільства має філософську природу і її можна пізнати лише розкривши джерело цієї системи, котре знаходиться у природі людської особистості [5]. Значення правових відносин у суспільному житті полягає у підкоренні людської поведінки принципу належного, обов'язкового, що закріплюється юридичними нормами. Людина є істотою юридичною. Французький соціолог права Ж.Карбоньє підкреслював, що тільки людина з усіх живих істот «наділена властивістю бути юридичною істотою», і тільки їй притаманна здатність створювати і сприймати юридичне. Російський філософ права І.Льїн відзначав, що «правовідносини базуються на взаємному визнанні людей». Він підкреслював, що саме ці живі відносини між людьми роблять право можливим, а в актах визнання відбувається конституювання людини як правоздатного суб'єкта [4, с.256, 261].

© А. П. Кравченко, 2013

Теоретичний аналіз антропологічного виміру права, конкретизація антропологічного принципу як самоутворюючого чинника правових відносин, взаємозв'язок людини – права – суспільства [1; 2] знаходять своє логічне відображення у правовій практиці. Центром, навколо якого обертається вся теоретична і прикладна проблематика прав людини, є соціальний зв'язок «громадянське суспільство – держава – людина». В основі цього зв'язку покладено уявлення про асоціацію громадян, яка конститує публічно-політичну владу, що закріплюється правовими відносинами громадянського суспільства і держави, індивідуальної свободи і публічної влади. Ці відносини характеризуються не зворотними процесами від позиції «поглинання громадянського суспільства державою» (К.Маркс), а реалізацією пріоритету громадянського суспільства над державою, що забезпечує умови нормального її функціонування і недопущення узурпації державної влади, її авторитаризації. Людина, взаємодіючи з державою і суспільством, завжди була не тільки суб'єктом громадянських прав, але і носієм суб'єктивного публічного права. Це означає, що вся діяльність держави, суспільно-політичні процеси в країні повинні отримати людський вимір, мати критеріальне значення для визначення легітимності політичного режиму, демократичності конституційного ладу, а проблема прав і свобод людини має всезагальне значення.

Тому і українське право повинно стати в першу чергу нормативним вираженням загальнолюдських цінностей, принципів справедливості і людяності, засобом забезпечення прав і свобод громадянина і людини, основою організації функціонування держави в інтересах людини і всього суспільства [9]. Людина, за таких соціально-правових умов стає метою, а не засобом державного устрою і керування, котрі функціонують для неї і заради неї, забезпечуючи правовий характер суспільства і держави. Характерно, що правопорядок визначається не кількістю прийнятих державою законів, а мірою їх виконання. Неможливо зводити соціальну і, зокрема, правову дійсність, істину про право до волі законодавця, до змісту позитивного права. В умовах демократичної трансформації українського суспільства, коли людина конституційно декларується найвищою соціальною цінністю, офіційно проголошується головною складовою національного багатства, двигуном суспільного прогресу і визначальним критерієм оцінки перетворень, зростає значення проблеми правопорядку в країні, забезпечення прав і свобод людини, їхнього захисту. У цілому набуває нового людського виміру проблема співвідношення права, влади і закону [7, с.144]. Методологічно ця науково-практична проблема на всіх рівнях формування й реалізації правового статусу людини і громадянина повинна

бути заснована на концептуальному уявленні про соціогуманітарний зміст права і людському вимірі відносин «людина – суспільство – держава»: не людина існує для закону, а закон існує для людини. Законом у демократичній державі і суспільстві є людське буття, а масштабом соціального і історичного права – сутність людини. З практичної точки зору це означає, перш за все, що центр, навколо якого обертається вся теоретико-прикладна проблематика прав людини, ґрунтується на соціальному зв'язку між громадянським суспільством, державою і людиною. Конституційним вираженням соціального зв'язку у цій системі є інститут громадянства, який в Україні функціонує як постійний правовий зв'язок людини і держави. Характер цього зв'язку як універсальної моделі громадянства з мінімальними інституційними вимогами не є обмеженням суверенітету держав, а лише формулює критерії її демократичності, готовності до виконання міжнародних зобов'язань.

До таких критеріїв демократичності зараховують безумовне визнання за кожною людиною права на громадянство і обов'язок держави утримуватись від позбавлення людини громадянства або права на його зміну.

Крім того, на території держави людина може бути не тільки у відносінах громадянства, але і в інших громадянських станах: іноземні громадяни, особи без громадянства, біженці, вимушені переселенці. Максимально можливе наближення правового статусу і режиму проживання цих осіб до національного режиму і правового становища громадян повинно бути орієнтацією внутрішньодержавного законодавства. Це звичайно, не означає усунення «обмеженого» складу політичних прав негромадян, котрі не можуть бути у політичній сфері рівноправними з громадянами, але це передбачає практично рівний об'єм всіх інших прав і свобод людини. З цим пов'язана також проблема полігромадянства, подолання якої також повинно мати свої обмеження.

Пріоритетним повинні бути визнані також індивідуальні права людини порівняно з колективними правами асоційованими за соціальними, етнічними, релігійними та іншими ознаками особистості, правами народів, націй [9, с.67-68].

Таким чином можна констатувати, що відображення антропологічного принципу права у правовій практиці України набуває змістовного характеру. Головним же самоутворюючим чинником системи права є людина. Мірою самої людини є діяльність – суто людський спосіб існування, основний критерій і фактор людського розвитку, індекс якого – інтегральний показник діяльнісної сутності людини. Принцип людиномірності на основі діяльнісного підходу все ширше реалізується правознавцями, філософами, соціологами, психологами економістами,

кібернетиками, управліннями. Діяльнісно-творча людиномірність системного аналізу повною мірою втілена у дослідженнях, що ведуться за програмою ООН, Національним інститутом стратегічних досліджень, НДІ «Проблема людини». Це лише окремі приклади все широкого і ґрунтовного утвердження системного аналізу як найпродуктивнішого методу з пріоритетом діяльнісно-творчого принципу людиномірності. З одного боку, системний аналіз у його діяльнісно-людиномірному тлумаченні все більше утверджується як найпродуктивніший метод, з іншого – він поки що не набув відповідного практичного застосування. Тому науковцям доцільно, мабуть, розкрити механізм його застосування в Україні стосовно всіх сфер практики, включаючи правоохоронну діяльність.

Вищеозначений принцип співвідноситься з таким поняттям як дисипативні системи, котрі виникають внаслідок самоорганізації й існують за рахунок постійного розсіювання енергії, одержуваної зовні. Тому філософами закономірно ставилося питання про космічно-природну основу людського буття, що дозволяє співвіднести діяльнісну енергію людини з «чистою енергією космосу» (Аристотель), «живим вогнем» (Геракліт), з ідеями про макрокосм, мікркосм та «сродну працю» (Г.Сковорода), з урахуванням принципу людиномірності, сформульованого ще Протагором.

З нашої точки зору, діяльнісно людиномірний принцип є своєрідним аналогом антропологічного принципу і тому його можна розглядати не тільки в контексті системного аналізу, а й в якості стрижневого принципу для інших методів – моделювання, кількісного, порівняльно-правового.

Система регуляції правовідносин суспільства обумовлена також і біологічною сутністю людини. Зокрема, система правових норм того чи іншого суспільства повинна враховувати природну схильність людини до агресії та руйнування, а також різні ступені розуміння таких понять як «свобода» і «рівність». Людина, як природне творіння прагне до максимальної свободи і мінімального обмеження у своїх діях (мінімальної рівності). Виходячи з цього свобода і рівність є лише моральним мірилом (обґрунтуванням, виправданням, оцінкою), причому не всієї, а тільки певної частини змісту права, опрідметненого в тих чи інших правових нормах, які надають людині можливість діяти. Свобода має прояв і в конкретних правах (наприклад, праві на свободу і особисту недоторканність – ст. 29 Конституції України, праві на свободу думки і слова – ст. 34 Конституції України тощо), і в можливостях, існуючих у кожному правовому повноваженні, зобов'язанні чи забороні діяти в певних межах.

Рівність це характеристика індивідуальної та суспільної свідомості, яка певним чином обумовлена соціобіологічною сутністю людини. У багатьох правових сферах ні справедливість, ні рівність не є складовими елементами правовідносин. Такі сфери як конституційне право (питання формування органів державної влади, діяльності парламенту, суду, органів виконавчої влади), державна служба, адміністративно-правові відносини, так звані статутні правові норми, кримінальне право, сфера виконання покарань та багато інших будуються односторонньо на владних повноваженнях, які зорієнтовані швидше на потребу раціонального, соціально необхідного і технологічно доцільного. Тут рівність і свобода проявляються тільки у конкретизованому виразі в окремих правовідносинах чи окремих наявних правах, наприклад: рівності громадян перед законом, рівному праві на захист, рівному доступі до державної служби тощо, тобто у вигляді певних суб'єктивних прав, а не внутрішніх ознак самої правової форми. Та від цього такі сфери права не перестають бути правом, а їх значимість у правовому регулюванні не зменшується.

Тобто антропологічний принцип може вбирати в себе соціобіологічні характеристики людини, які вона виявляє у повсякденному житті та у правовідносинах з членами суспільства. Права людини – це специфічний вид соціальної справедливості у конкретно-історичних умовах. Соціальна справедливість відображає взаємодію формальної рівності як основного принципу побудови інституту прав людини та фактичної рівності як характерної риси сучасного тлумачення феномена прав людини. Тому цілком виправданим є розгляд прав людини крізь призму моральних понять. Так, історично перші (внутрішньодержавні) акти з прав людини проголосили формальну рівність природних прав та свобод, що стало своєрідною реакцією на історично сформовану ієрархічну соціальну структуру суспільства та зумовлену цим нерівність у можливостях (правах, свободах). Згодом система класичних (громадянських та соціальних) прав та свобод була доповнена соціально-економічними правами як гармонійними складовими цього інституту. Даному етапові становлення прав та свобод кореспондує таке розуміння справедливості, котре вимагає не тільки формально рівних стартових умов, але й базового рівня матеріального, соціального забезпечення. І, врешті-решт, період після завершення Другої світової війни ознаменувався народженням сучасної концепції прав людини, яка у світі її сучасних тенденцій розвитку може бути означена як така, що базується на загальнолюдських моральних принципах. «На рівні всесвітніх міжнародних організацій, зокрема ООН, відбувається процес, спрямований на вироблення критеріїв, принципів, які слугуватимуть

взірцем мінімальних гуманітарних стандартів (площина соціально-економічних прав людини, котрих має дотримуватись кожна держава сучасного світового співтовариства)», – підкреслює С.Добрянський [3, с.6]. Ми вважаємо, що у такому контексті антропологічний принцип є частиною діючих правових норм, які у своєму тлумаченні тих чи інших положень щодо людини враховують саме його.

Крім того, для визначення ролі і місця антропологічного принципу як самоутворюючого чинника правових відносин варто розглянути співвідношення «моральних норм» і «прав людини». У цьому випадку, ми зможемо побачити рівень наближення позитивного права до природного та їх взаємовплив. А в кінцевому підсумку виявити місце і роль людини як системоутворюючого чинника правових відносин у сучасній Україні.

Вплив моральних норм у площині прав людини є специфічним: з одного боку, правами людини можна вважати такі об'єктивні соціальні досягнення, які визнані (легітимовані) моральними нормами суспільства; з іншого ж боку, реалізація багатьох прав людини може піддаватися обмеженням з огляду на існуючі у тому чи іншому суспільстві моральні норми. Заслуговує на увагу аналіз співвідношення між інтерпретацією прав людини як певного способу існування моралі та розуміння їх як можливостей, що об'єктивно зумовлені досягнутим рівнем розвитку сучасного українського суспільства. Для здійснення такого аналізу варто скористатися положенням про те, що зміст прав людини складають «умови та засоби», які формують відповідні можливості людини. Зважаючи на це положення, підкреслює О.Добрянський, «... видається можливим стверджувати, що роль моральних норм у «праволюдній» сфері визначається тим, що вони є специфічними духовними легітиматорами, які опосередковують трансформацію певних можливостей, об'єктивних з огляду на досягнутий рівень розвитку суспільства, у відповідні «визнані» (конституційні) права людини. Іншими словами, роль моральних норм і цінностей (зокрема, домінуючих уявлень про самоцінність людини та її значення у забезпеченні суспільного прогресу) у розглядуваній площині полягає в тому, що у складі змісту відповідних можливостей людини (умов та засобів, які їх утворюють) вони є ідеологічними (духовними) елементами відповідних прав людини» [3, с.7].

Підсумовуючи, зазначимо, що антропологічний принцип є базовим у системі правових відносин і становить своєрідний методологічний стрижень, оскільки утверджує людину, її природні і соціокультурні чесноти у якості вихідного начала усвідомлення сутності і регулятивних можливостей права. Він виконує інтегративну функцію у форму-

ванні правовідносин, об'єднує їх людським началом, обумовлює межі гуманістичних параметрів функціонування права та його реалізацію в повному розумінні. Тобто антропологічний принцип має як теоретичне значення, так і практичну цінність як обґрунтування первинності прав людини та громадянина перед усіма іншими правами – держави, суспільства, окремих соціальних груп. Якщо звернутися до положення Загальної Декларації прав людини про те, що всі люди народжуються «рівними у своїй гідності» та конституційних положень низки держав світу, за якими гідність людини проголошено джерелом її прав та свобод, то можна зробити висновок, що визнання гідності людини, а фактично антропологічного принципу права є первинним духовним легітимізатором, ідеологічною складовою і Українського суспільства, яке претендує називатись демократичним, правовим, громадянським.

Література

1. Бігун В.С. Людина в праві: аксіологічний підхід: Автореферат дисерт... канд. юрид. наук. – Київ, 2004. – 19 с.
2. Бігун В.С. Людина в праві: деякі аксіологічно-правові аспекти проблематики // Часопис Київського університету права. – 2003. – №3. – С.8-13.
3. Добрянський С. Права людини як специфічна форма буття (існування) моралі // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали X регіональної науково-практичної конференції, 5-6 лютого 2004 р. – Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2004. – С.6-8.
4. Ильин И.А. О сущности правосознания // Сочинения. В 2-х т. – М., 1993. – Т.1. – С.140-272.
5. Костенко О. Людський фактор у праві (дослідження з позицій соціального натуралізму) // Вісник Академії правових наук України. – Харків: Право, 2005. – №3(42). – С.20-30.
6. Орзих М. Глобализация доктрины и стандартов прав и свобод человека // Юридический вестник. – 2002. – №4. – С.65-73.
7. Орзих М. Правопорядок и человек (о книгах В.Н.Селиванова) // Юридический вестник. – 2002. – №3. – С.144-145.
8. Спасибо-Фатеева І. Правовий аспект інновацій в українських реаліях // Вісник Академії правових наук України. – 2005. – №4 (43). – С.15-23.
9. Тодыка Ю.М., Тодыка О.Ю. Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине. – Київ: Вид. дім «Ін Юре», 2004. – 368 с.

Кравченко А. П.

ПРАВООТНОШЕНИЯ В СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНЕ В АСПЕКТАХ АНТРОПОЛОГИЧЕСКОГО ИЗМЕРЕНИЯ ПРАВА

Антропологический принцип права исполняет интегративную функцию в формировании правоотношений современного украинского общества,

объединяет их человеческим началом, обуславливает границы гуманитарных параметров функционирования права и его реализацию в полном понимании.

Ключевые слова: антропологический принцип права, гражданское общество, право, правоотношения, правосознание.

Kravchenko A.P.

**RELATIONSHIP IN MODERN ASPECTS OF UKRAINE
ANTHROPOLOGICAL DIMENSION RIGHTS**

Anthropological principle of law performs the integrative function in the formation of the modern Ukrainian society relations, brings together their human principle, determines the boundaries of humanitarian operating parameters of the law and its implementation in the full sense.

Keywords: an anthropological principle of law, civil society, law, legal, legal conscience.

Надійшла до редакції 15.11.2013 р.